

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Kirkke Jagomäe

MAITSESÕNADE *MAGUS* JA *MAITSETU* POLÜSEEMIA

Bakalaureusetöö

Juhendaja kaasprofessor Ann Veismann

TARTU 2026

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrekselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud, lähtudes Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna lõputööde nõuetest, ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega, sealhulgas on järgitud teaduseetika põhimõtteid.

Kirkke Jagomäe

Lühikokkuvõte

Käesolev bakalaureusetöö uurib eesti maitsesõnade *magus* ja *maitsetu* polüseemiat ning nende tähenduslaidnemisi eri kasutusvaldkondadesse. Materjalina kasutati 2023. aasta eesti keele ühendkorpust (Koppel jt 2023) korpuspäringuprogrammi Sketch Engine (Kilgarriff jt 2004) vahendusel ning valimiks oli mõlema sõna kohta 500 lauset. Tulemused näitavad, et kuigi mõlemad sõnad kuuluvad samasse tajuvaldkonda, erinevad nende ülekantud kasutused selgelt: *magus* seostub eeskätt abstraktsete nähtuste ja haistmisega, *maitsetu* aga nägemisvaldkonnaga. Süntaktiliselt esineb *magus* valdavalt atribuudina, *maitsetu* jaotub seevastu atribuudi ja predikatiivi vahel võrdsemalt.

Võtmesõnad: maitsesõnad, polüseemia, tähenduslaidnemine, metafoor

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
1. Teooria	6
1.1. Semantika ja polüseemia	6
1.2. Metafoor	7
1.3. Maitsetsõnad.....	8
2. Materjal ja meetod	12
3. Analüüs	14
3.1. Sõna <i>maitsetu</i> kollokaatsõnad ja semantilised tüübid	14
3.2. Sõna <i>magus</i> kollokaatsõnad ja semantilised tüübid	16
3.3. <i>Magusa</i> ja <i>maitsetu</i> kollokaatsõnade ja semantiliste tüüpide võrdlus.....	18
3.4. Süntakiline positsioon	21
4. Järeldused.....	25
Kokkuvõte.....	27
Kirjandus.....	28
Lisa 1. Sõna <i>maitsetu</i> süntakiliste positsioonide sagedus semantilistes tüüpides.....	31
Lisa 2. Sõna <i>magus</i> süntakiliste positsioonide sagedus semantilistes tüüpides.....	32

Sissejuhatus

Meelelise taju kirjeldamiseks kasutatavad sõnad on keeles sageli mitmetähenduslikud ning nende kasutus ulatub kaugemale põhitähendusest. Eriti ilmekad on maitsesõnad, mis viitavad esmapilgul konkreetsele maitsmismeelte kaudu saadud kogemusele. Käesolev bakalaureusetöö keskendub kahe eesti keele maitsesõna *magus* ja *maitsetu* polüseemiale. Uurimuses analüüsin, millistes tähendustes neid sõnu kasutatakse, milliste sõnadega nad koos esinevad ning kuidas nende tähendus laieneb muudesse valdkondadesse. Valitud said just need kaks sõna, sest U. Sutropi (1998) ning K. Zurbucheni (2023) uurimustes on tulnud sõna *magus* eesti keele aktiivse maitsesõnavara seast enim esile. Ka sõna *maitsetu* oli esindatud tihti, kuid mitte sama tugevalt. Kahe maitsesõna võrdlev analüüs annab võimaluse tulemusi kõrvutada ja võrrelda nende sarnasusi või erinevusi.

Sõnad, mida esialgselt kasutatakse maitsemeeltega kogetu kirjeldamiseks, omandavad keelekasutuses sageli uusi ja kontekstist sõltuvaid tähendusi. Näiteks võib *magus* kirjeldada lisaks toidu maitsele ka häält, und, võitu või kättemaksu ning *maitsetu* võib viidata nii maitse puudumisele kui ka moraalsele hinnangule millegi suhtes. Sellised kasutusviisid osutavad sellele, et positiivseid ja negatiivseid maitsekogemusi seostatakse sageli ka teiste olukordadega ning vastavad sõnad kanduvad üle uutesse kasutusvaldkondadesse.

Töö eesmärk on teha kindlaks, missugused on maitsesõnade *magus* ja *maitsetu* tähendused eesti keeles, missugustesse valdkondadesse need laienevad ning milliste sõnadega need koos esinevad.

Töös otsin vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

- 1) millised on sõnade *magus* ja *maitsetu* tähendused eesti keeles ja millistes kasutusvaldkondades need esinevad;
- 2) milliste sõnadega koos esinevad sõnad *magus* ja *maitsetu* ülekantud tähenduses;
- 3) kas kahe maitsesõna kasutuses esineb süntaktilisi erinevusi?

Uurimus on korpuspõhine ning toetub eesti keele ühendkorpuses (Koppel jt 2023) olevatele andmetele. Materjali kogumiseks kasutan korpuspäringuprogrammi Sketch Engine (Kilgarriff jt 2004), mis võimaldab leida sagedasemaid kollokatsioone ning analüüsida sõnade esinemist läbi erinevate tekstiliikide. Töö esimeses peatükis käsitlen uurimuse teoreetilisi lähtekohti, teises peatükis kirjeldan materjali ja meetodit, kolmandas peatükis esitan analüüsi ning viimases peatükis teen saadud tulemustest järeldused.

1. Teooria

1.1. Semantika ja polüseemia

Semantika on keeleteaduse haru, mille uurimisobjekt on keeleüksuste tähendused. See keskendub peamiselt kolmele valdkonnale: sõnade leksikaalsele tähendusele, tähendustevahelistele suhetele ning lausete tähenduste uurimisele. Semantikale sarnaneb paljuski ka pragmaatika, mis aga uurib tähendusi lausungi ja konteksti tasandil. (Hennoste 2002) Samas on Renate Pajusalu (2009) ja Tiit Hennoste (2002) oma teostes kirjutanud, et need kaks on omavahel niivõrd sarnased, et neil on raske vahet teha ning seetõttu on kasutusel ka termin *tähendusõpetus*, mis hõlmab neid mõlemaid.

Sõnade tähendustega on tegeletud keeleteaduses juba väga varakult, eelkõige sõnaraamatute koostamisel ja tähenduste seletamisel. Samas ei olnud tähenduse uurimine pikka aega omaette keeleteaduslik valdkond, vaid seostus pigem praktilise leksikograafia ja filosoofiliste aruteludega. (Pajusalu 2009: 33) Suurem keeleteaduslik huvi semantika vastu hakkas tekkima 19. sajandi alguses, mil seda hakati rohkem uurima. Semantika kui eraldiseisev uurimisvaldkond ja teadusharu kujunes aga välja alles 19. sajandi lõpus eelkõige Michel Bréali mõjutusel. Tema oli ühtlasi see, kes tõi kasutusele prantsuskeelse mõiste *sémantique*. (Tenjes 2010: 9)

Semantikas on väga olulisel kohal polüseemia ning see on ka käesoleva töö keskne teema. Semantikat ja polüseemiat on eesti keeles põhjalikumalt uurima hakatud vaid ligi poolsada aastat tagasi. Seni oli neid vaid ülevaatlilikult käsitletud, kuid põhjalikumalt neid ei uuritud, kuna põhifookus oli sõnaraamatute koostamisel (Langemets 2010: 98; Hennoste 2002: 219). Polüseemia all mõistetakse nähtust, mille puhul on sõna mitmetähenduslik sellisel moel, et tema erinevad tähendused on omavahel seotud. Näiteks on sõnal *laps* mitu tähendust: ühel juhul võib *laps* tähendada alaealist inimest, teisel juhul kellegi järglast. Mõlemad tähendused on omavahel seotud, kuna alaealine inimene on tingimata kellegi järglane. (Pajusalu 2009)

Oluline on eristada polüseemiat homonüümiast, mis on samuti semantiline nähtus. Ka homonüümia puhul on sõnal mitu erinevat tähendust ja kirjalpilt täpselt sama, kuid need tähendused ei ole omavahel seotud (Tenjes 2010: 69). Näide homonüümiast on sõna *tint*, mis

tähendab nii kirjutamiseks mõeldud vedelikku kui ka väikest kala. Kui polüseemia on keeles sage ja loomulik nähtus, mille esinemine on süstemaatiline, siis homonüümia on pigem juhuslik ja väga harva esinev (eesti keeles vaid umbes 1000 homonüümi (Langemets 2021)), seetõttu on Renate Pajusalu (2009: 91) arvates polüseemia uurimine keeleteaduses põhjendatum ja tähtsam.

Üheks võimaluseks sõnade mitmetähenduslikkust uurida on võtta vaatluse alla üks konkreetne sõna ning selgitada, missugused on tema eri tähendused. Sellist uurimisviisi nimetatakse semasioloogiliseks vaatepunktiks ning polüseemia uurimine lähtub just sellest vaatepunktist. Polüseemia uurimine on aga keerukas, sest tähenduse piirid ei ole enamasti selged. Kuna sõna tähendus tuleb eelkõige välja selle kasutuses, on polüseemia uurimisel oluline vaadelda sõna esinemist eri kontekstides ja koos teiste sõnadega. Seetõttu kasutatakse polüseemia analüüsimisel sageli kontekstipõhiseid meetodeid, näiteks käitumisprofili analüüsi, mis võimaldab kirjeldada sõna tähendusi ja nendevahelisi seoseid. (Veismann 2026: 355)

1.2. Metafoor

Metafoor tähendab tähendusülekannet, mille puhul ühe nähtuse või kogemuse kirjeldamiseks kasutatakse teise valdkonna mõisteid sarnasuste alustel. Metafoor saab aga toimida üksnes siis, kui kõneleja ja kuulaja vahel eksisteerib piisav ühine teadmistepagas, mis võimaldab kujundliku tähenduse äratundmist. (Pajusalu 2009: 107) Näide metafoorist on lause *Tal on külm süda*. Selle näite puhul teeb lausest metafoori asjaolu, et külm viitab otseses tähenduses madalale temperatuurile, kuid ülekantud tähenduses kirjeldab see emotsionaalselt distantseeritust või hoolimatust. Sellisel juhul kantakse füüsilist temperatuuri puudutav kogemus üle iseloomuomaduste kirjeldamisele.

Metafooriuurimine on tänapäevases keeleteaduses kujunenud oluliseks suunaks. Selle vastu hakkas suurem huvi tekkima 1980ndatel ning George Lakoff ja Mark Johnson aitasid sellele suuresti kaasa oma 1980. aastal ilmunud teosega “Metafoorid, mille järgi me elame”. See raamat muutis arusaama metafoorist ja tõi välja selle rolli mõtlemises ja keeles. Lakoffi ja Johnsoni käsitus pani aluse kognitiivsele metafooriteooriale, mis on mõjutanud metafooriuurimist tänapäevani. (Geeraerts 2010: 182)

Kui üldjuhul arvatakse, et metafoor on vaid keeleline nähtus, et see peab seostuma luulelisuse ja ilukõnega ning et seda tavakõnes peaaegu ei kasutatagi, siis Lakoff ja Johnson (2011 [1980]) selgitavad oma teoses vastupidist. Nimelt on nende järgi metafoore igapäevases

kasutuses palju rohkem, kui arvatakse. Nad väidavad, et metafooridel on oluline osa meie mõtlemises ning need kujundavad seda, kuidas me maailma mõtestame ja selles tegutseme. Lakoff ja Johnson toovad selle illustreerimiseks näite kontseptsioonist VAIDLUS, kasutades kontseptuaalset metafoori VAIDLUS ON SÕDA. Selle metafoori puhul mõtestatakse argumenteerimist sõjaga seotud mõistetega. Näiteks “*kaitse sin oma argumenti*” või “*ta võitis selle vaidluse*”. See näitab seda, et metafoor pole vaid keeleline nähtus, vaid kõnelejad tajuvad argumenti kui mingisugust vastasseisu, millel võib olla võitja ja kaotaja.

Nii nagu metafoorilised kontseptsioonid toimivad süstemaatiliselt, on ka keelekasutus neid kirjeldades süstemaatiline. See tähendab eeltoodud näitel, et vaidluste käsitlemine sõjaga seotud mõistete kaudu mõjutab nii vaidluste enda kulgu kui ka viisi, kuidas me neid mõtestame. Sarnaselt VAIDLUS ON SÕDA metafoorile on Lakoff ja Johnson (2011: 7) toonud teiseks näiteks metafoori AEG ON RAHA. Selle metafooriga näidatakse, kuidas meie kultuuris on täiesti tavaline rääkida ajast, kasutades rahaga seotud sõnavara, kuna meil on kinnistunud mõtteviis, et mõlemad on piiratud ja väärtuslik ressurss. Näiteks kasutame me ajast rääkides väljendeid nagu *säästan aega, olen sellesse projekti palju aega investeerinud, sa raiskad mu aega*. Nii moodustavad metafoorilised mõisted ja nende väljendused ühtse sidusa süsteemi, mis kujundab meie arusaamu ja igapäevast keelekasutust. (Lakoff & Johnson 2011: 7–9)

Metafooriteooria aitab mõista, kuidas toimuvad ka maitsetsõnade tähenduslaienemised muudesse valdkondadesse. Näiteks on meile tavaline kasutada maitsetsõna *maitsetu* kirjeldamiseks muusikat, riietumisstiili või kellegi käitumist. Selliseid väljendeid, kus ühe meele kirjeldamiseks kasutatakse teise meele sõnavara, nimetatakse sünesteetilisteks metafoorideks ning nendevahelist seost sünesteetiliseks ülekandeks. Sünesteetilise metafoori puhul räägitakse täiendi tajuvaldkonnast kui allikvaldkonnast ning põhisõna omast kui sihtvaldkonnast. Varasemad uurimused on näidanud, et sünesteetiline ülekanne ei toimu juhuslikult, vaid kindlate suundumuste alusel: sagedamini kasutatakse allikvaldkonnana kehaliselt kogetavaid tajualasid nagu kompimine ja maitsmine, samas on sihtvaldkonnaks sageli näiteks kuulmine või lõhn. (Kaasik 2017)

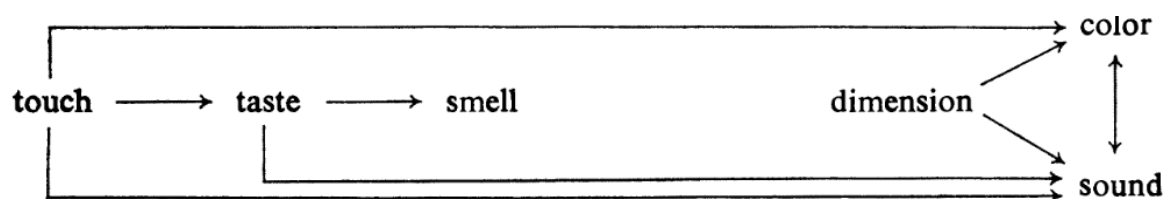
1.3. Maitsetsõnad

Varasemates tajusõnade käsitleustes on leitud, et meeltevahelised tähenduslaienemised ei toimu juhuslikult, vaid järgivad teatud suundumusi. Näiteks võib Vibergi järgi (Viberg 1983) tajuverbide puhul eristada järgmist modaalsushierariat:

nägemine > kuulmine > kompimine > lõhn ja maitse

Selle teooria kohaselt on verb seda kõrgema hierarhilise staatusega, mida rohkem vasakul ta asetseb. Hierarhias kõrgemal oleva tajuverbi tähendused võivad seega laieneda hierarhiliselt madalamal asetsevatesse modaalsustesse ehk ülekantud tähenduses laenatakse sõnu alati just madalamatest modaalsustest. (1983) Mitmed keeleteadlased aga, sealhulgas Jodi L. Sandford (2019: 223), on seadnud sellise hierarhia universaalsuse kahtluse alla. Nimelt on välja toodud, et kuigi meeltevahelistes tähendusülekannetes on võimalik märgata kindlaid suundumusi, on täheldatud ka varieeruvust ning kõiki võimalikke ülekandeid ei saa hierarhia põhjal ühtviisi ennustada.

J. M. Williams (1976) on aga põhjalikumalt käsitlenud järgnevat joonist:

Joonis 1. Lekseemi metafoorsed ülekanded (Williams 1976: 463)

Selle joonisega illustreerib Williams seda, kuidas lekseem metafoorsel ülekandel oma algsest tajualast teise tajualasse kandub. Näiteks osutab skeem sellele, et kompimise kirjeldamiseks kasutatav sõnavara võib kanduda maitse, värvi ja heli valdkonda, maitsega seotud sõnad aga lõhna ja heli valdkonda. Samas ei kujuta see joonis endast siiski ranget süsteemi, vaid pigem mustrit, mis näitab, milliste tajualade vahel sünesteetiline ülekanne kõige täenäolisemalt toimub. (Williams 1976) Williamsi skeem toimib ka eesti keeles, mida on näidanud Ly Kaasiku magistritöö (2017), milles uuriti eesti keele sünesteetiliste metafooride kattuvust Williamsi teooriaga.

Eesti keele maitsesõnavara on seni uuritud vähe ning käsitlused on keskendunud peamiselt sõnade otsestele tähendustele. Olulisima panuse selles valdkonnas on andnud Urmas Sutrop (1998), kes on kirjeldanud aktiivset maitsesõnavara kognitiivsest vaatenurgast. Tema empiirilises katses pidid katseisikud nimetama maitsesõnu ning nende antonüüme. See võimaldas analüüsida nii sõnade sagedust kui ka nendevahelisi vastandussuhteid. Uurimuse tulemusena defineeris Sutrop eesti keele põhiliste maitse nimetustena sõnad *magus*, *hapu*, *soolane* ja *kibe* ning kirjeldas nendevahelisi antonüümseid suhteid. Peamiseks antonüümipaariks kujunes uurimuse tulemusena vastandus *magus* – *soolane*. Samas ei käsitlenud Sutrop otseselt maitsesõnade polüseemiat ehk tema uurimus piirdus vaid nende otseste tähendustega. Seetõttu on maitsesõnade erinevate tähenduste ja nendevaheliste seoste

uurimine jäänud eesti keeleteaduses pigem tagaplaanile ning seda pole seni kuigi põhjalikult käsitletud.

Eesti ja saksa keele aktiivset sõnavara on empiiriliselt loetelukatsega uurinud Karin Zurbuchen oma doktoritöös (Zurbuchen 2023). Ta kogus andmeid eesti ja saksa emakeelega keelejuhtidelt neid küsitledes, et teada saada, millised maitseõnad kuuluvad kummaski keeles aktiivsesse sõnavarasse ning kuidas kõnelejad maitseid spontaanselt sõnastavad.

Eesti tajuverbide polüseemiat on sõna *nägema* põhjal oma bakalaureusetöös käsitlenud Mariann Proos (2014), uurides, kuidas tajutakse selle verbi eri tähendusi. Uurimistöös raames viis ta läbi sorteerimiskatse ning kasutas klasteranalüüsi meetodit. Proos eristas katses 13 *nägema* tähendust ning palus 21 katseisikul jagada laused (iga tähenduse kohta võeti üks lause) tähenduse järgi rühmadesse ning hiljem neid rühmi kirjeldada. Katse tulemuste põhjal sai eristada viit peamist tähendusrühma: *nägema* kui füüsiline aisting, *nägema* kui kohtuma, *nägema* kui mõistma, *nägema* kui tunnetama ning *nägema* kui kogema. Katse tulemusi võrreldi EKSS-is leiduvate tähendustega ning leiti erinevusi: keelekasutajate tajutud tähendusrühmad ei kattu täielikult EKSS-is esitatud jaotusega, sest osa sõnaraamatus eraldi tähendustena toodud kasutusjuhtudest rühmitus katses kokku. Seega näitas uurimus, et tajuverbi *nägema* tähenduste struktuur võib tegelikus keelekasutuses olla sõnaraamatus kirjutatust erinev.

Eesti tajuadjektiivide süstemaatilist polüseemiat on oma doktoritöös uurinud Maria Tuulik (2022), keskendudes sellele, kuidas erinevate tajurühmade tähendused laienevad ja on omavahel seotud. Maitseõnu aga puudutas see väga põgusalt, kuna uurimus keskendus värvi-, temperatuuri- ja kompimisadjektiividele. Oma analüüsis kasutas ta semantilisi tüüpe, et kirjeldada, kuidas konkreetsest tajukogemusest lähtuvad tähendused kanduvad üle teistesse valdkondadesse. Seega on tema uurimuse fookuses pigem laiem süsteemne tasand, kus vaadeldakse tervete adjektiivirühmade tähendusstruktuuri ja nendevahelisi seoseid.

Maitse- ja lõhnaõnade uurimisel on tähelepanu pööratud sellele, et need sõnad ei väljenda keeles ainult meelelisi omadusi, vaid on sageli seotud ka hinnangute ja emotsioonidega. Bodo Winter (2016) on leidnud, et võrreldes teiste tajumodaalsustega on maitse- ja lõhnaõnad tugevamalt emotsionaalselt laetud ning nende tähendusest võib välja lugeda sagedamini meeldivuse või ebameeldivuse mõõdet.

Eesti keele maitseõnade ja emotsioonide seoseid on uurinud Ene Vainik (2018), kelle uurimuse tulemused näitasid, et maitse ja emotsioonid on juba ajalooliselt tihedalt seotud ning maitseõnad emotsionaalsete hinnangutena ei põhine ainult kehalisel kogemusel, vaid on

seotud ka kultuurilise ja ajaloolise taustaga. Töös rõhutati, et meeldivust seostatakse eesti keeles sageli magusa maitsega ning ebaseeldivust halva või kibeda maitsega. Vainiku käsitlus näitab, et maitseõnade tähenduslaienemised emotsioonide valdkonda ei ole juhus, vaid pikaajaline ja süsteemne nähtus.

Käesoleva töö maitseadjektiivide korpusanalüüs erineb eelnevalt nimetatud lähenemistest, kuna keskendub kitsamale uurimisobjektile – kahe konkreetse polüseemse sõna tähendustele. Uurimuses analüüsitakse esmalt eraldi kummagi sõna polüseemiat ning seejärel võrreldakse nende tähenduslaienemisi. Kuigi uuritavad sõnad ei ole sünonüümid, ilmneb nende puhul sarnane tähenduste laienemise muster, mida saab käsitleda süstemaatilise polüseemiana.

2. Materjal ja meetod

Uurimus on korpuspõhine, mis tähendab, et uuritava materjali kogumiseks kasutasin korpuspäringuprogrammi. Mõlema uuritava sõna kohta andmete kogumiseks kasutasin Sketch Engine'is (Kilgarriff jt 2004) viimast ehk 2023. aasta eesti keele ühendkorpust (Koppel jt 2023). Ühendkorpus sisaldab erinevaid žanreid ja tekstiliike ning mina tegin otsingu kõigist žanridest, mis tähendab, et otsingutulemused on pärit ajakirjandusest, ilukirjandusest, blogidest, foorumitest ja muudest veebitekstidest. Blogipostitused ja foorumid jätsin sisse, et kujuneks ülevaade reaalsest keelekastusest ja suhtlusolukordadest. Otsinguvormidest kasutasin konkordantsotsingut, mis võimaldab vaadelda sõna laiemas kontekstis. Kasutasin konkordantsotsingus *advanced* otsingut ning *part of speech*'iks ehk kõneosaks valisin *adjective positive* kriteeriumi, mis tähendab, et otsitavad omadussõnad saavad olla vaid algvõrdes. Sisestasin lemmaks vastavalt “magus” või “maitsetu” ning võtsin mõlema sõnaga 500-lauselise juhuvalimi, millel rakendasin enne allalaadimist veel juhuasetuse tööriista. Juhuvallimid laadisin alla Microsoft Excelisse ning sealses tabelis asusin kasutusjuhtude põhjal märgendama. Kirjutasin esialgu iga lause kohta, kas seal kasutatud maitsetsõna on kasutusel otseses või kaudses tähenduses. *Magusa* puhul märgendasin veel eraldi, kas sõna kasutati adjektiivivi või substantiivina, kuna sõna *magus* leiab kasutust ka substantiivina (nt *armastan magusat*). Kirjutasin igast lausest välja öeldistäite, sõna või fraasi, mida maitsetsõnaga iseloomustati ning seejärel jagasin need laiematesse valdkondadesse.

Uurimistöö analüüsi esimeses etapis märgendasin kõik vaadeldavas valimis esinevad maitsetsõnad konteksti alusel tähenduselt otseseks või kaudseks. Analüüsi esialgne valim oli 500 lauset. Märgendamise tulemusena selgus, et sõna *magus* esines otseses tähenduses 332 korral ning ülekantud tähenduses 157 korral. Ülejäänud 11 lausest 7 puhul oli tegu nimetuse osaga (nt *magus mandel*) ning 4 juhul oli konteksti liiga vähe, et määrata, kas sõna on otseses või kaudses tähenduses. Need juhud jätsin edasisest analüüsist välja ning kogu valim vähenes 489 lauseni. Sõna *maitsetu* esines otseses tähenduses 324 korral ning ülekantud tähenduses 176 korral. Sellest järeldub, et nende kahe maitsetsõna puhul on otseses tähenduses kasutamise määr umbes sama ning mõlemal sõnal esines kaudset tähendust ligikaudu kolmandikul juhtudest.

Pärast otseste ja kaudsete tähenduste märgendamist jätkasin analüüsi vaid ülekantud tähenduses esinenud sõnadega. Märgendasin mõlema maitsetsõna mitteadjektiivsed kasutused, et need valimist välja võtta. Selle tulemusena ilmnnes, et sõna *maitsetu* esines ülekantud

tähenduses 18 juhul mitteadjektiivsena. 17 juhul oli *maitsetu* lauses adverbi rollis (vt näited 1 ja 2)

(1) *Rihanna kohta nii palju, et riietub ta ikka üsna **maitsetult**, kuigi viimasel ajal on nõmedustega veidi piiri pidanud.*

(2) *Nii et palun ärge süüdistage meid, kuna selles äris leidub firmasid, mis kasutavad reklaami-võimu kurjasti ja **maitsetult** ära.*

Ühel juhul võttis *maitsetu* lauses substantiivi rolli (vt näide 3).

*Eestis puuduv arhitektuurikriitika on viljakas pinnas millegi “**maitsetu**” ehitamiseks – kas seda soodustada või vaigistada, selles on küsimus.*

Need laused jätsin edasisest analüüsist välja ning sõna *maitsetu* valim vähenes selle etapi järel 157 lauseni. Sõna *magus* ei esinenud ülekantud tähenduses kordagi mitteadjektiivsena, kuid otseses tähenduses juhtus seda küll (lausa 64 korral 500-lauselises valimis). Mitteadjektiivses kasutuses maitsetsõnad jätsin analüüsist välja, kuna uurimus keskendub siiski sellele, mida maitsetsõnadega kirjeldatakse ning milliste kollokaatsõnadega need esinevad.

Järgmise etapina märgendasin lausetes esinevad kollokaatsõnad ehk sõnad, mida vastavalt *magusa* või *maitsetuga* kirjeldatakse. Sõnaga *maitsetu* polnud 21 lause puhul konteksti põhjal võimalik kollokaatsõna välja selgitada, seega valim vähenes 137 lauseni. Seejärel määrasin, mis kategooria alla märgendatud kollokaatsõnad võiksid kuuluda. *Maitsetu* puhul eristasin 27 eri semantiliste tüüpide kategooriat ning *magusa* puhul 35 eri kategooriat.

3. Analüüs

3.1. Sõna *maitsetu* kollokaatsõnad ja semantilised tüübid

Järgnevalt analüüsisin, milliste kollokaatsõnadega esineb maitsetesõna *maitsetu*. Kollokaatsõnade põhjal määrasin omakorda semantiliste tüüpide kategooriad, mis võimaldavad kirjeldada, missugustesse valdkondadesse *maitsetu* kasutuses kandub. Jaotus *maitsetu* semantilistesse tüüpidesse on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. *Maitsetu* esinemissagedused semantilistes tüüpides

Semantiline tüüp	Esinemiste arv
riietus	19
inimene	16
tegevus	15
verbaalne väljendus	12
sisustus	12
ehitis	8
film	6
huumor	6
muusika	6
reklaam	5
kirjutis	4
auto	3
asukoht	3
rajatis	3
kujutis	3
rahvas	2
kingitus	2
silt, nimi	2
teema	2
stiil	1
videomäng	1
käitumisviis	1
ilu	1

tunne	1
asi	1
liitreaalsus	1
poliitiline koosseis	1
Kokku	137

Tabelist selgub, et kõige sagedamini kirjeldatakse maitseadjektiiviga *maitsetu* riietust (19 juhtu, vt näide 1). Sageduselt järgmisel kohal on inimesed (17, vt näide 2). Järgnevad tegevuse kategooria (15, vt näide 3), erinevad verbaalsed väljendused (13, vt näide 4) ning sisustuse kategooria (12, vt näide 5). Need viis semantilist tüüpi moodustavad valimi kõige suurema osa.

(1) *Ma ei saaks sellepärast kunagi öelda, et näiteks mummuline kleit on minu arust **maitsetu**, sest seda saab toota ka kvaliteetselt nii et silm puhkab peal.*

(2) *Ega see, kui ÜKS inimene on üdini **maitsetu**, ei tähenda seda, et see kandub kogu rahvale.*

(3) *Saan neist aru, kelle sõnul on sellise sildi paigaldamine **maitsetu** ja genotsiidi ohvreid mõnitav.*

(4) *Ka mina kuulan juba väga ammu **maitsetute** kommentaaride pärast teist raadiojaama.*

(5) *Põhiruumil, kuhu mahtus istuma umbes kolmkümmend inimest, olid **maitsetult** võõbatud puidust seinad.*

Järgnevad sageduselt ehitised (8 juhtu, vt näide 6), ekraaniteosed ja lavastused (6, vt näide 7), huumor (6) ja muusika (6) ning reklaamid (5 juhtu) ja erinevad kirjutised (4 juhtu).

(6) *Rae pood – angaar keset kesklinna? Odav ja **maitsetu**.*

(7) *Film oli minu meelest alla igasugust arvestust, ebatavaliselt **maitsetu**.*

Ülejäänud semantilised tüübid esinesid märksa harvemini, jäädes kolme või vähema esinemisjuhu piiresse, mistõttu käsitlen neid järgnevalt eraldi näidete põhjal.

Kolme esinemisjuhuga semantilisi tüüpe oli 4: asukoht, kujutis, rajatis ja auto. Asukoha kategooriasse kuulusid kollokaatsõnad *linn*, *Saksamaa* ja *putkaküla*. Kujutise kategooria alla kuulusid *kujund*, *pilt* ja *maal*. Auto kategooriasse kuulusid *lisand*, *toode* ja *RS6-e tagapampri kaunistus*. Rajatise alla kuulusid *mälestusmärk*, *soldat* ja *sammast*.

Kahe esinemisjuhuga semantilisi tüüpe oli 5: stiil, kingitus, teema, silt/nimi ja rahvas. Stiili kategooriasse paigutusid *stiil* ja *sõjamaaling*, kingituse kategooriasse *kruus* ja *kingitus*. Teema kategooriasse kuulusid *teemade valik* ja *teema* ning sildi/nime kategooriasse vastavalt *silt* ja *nimi*.

Ühe esinemisjuhuga semantilisi tüüpe oli 8: kategooria liitreaalsus, mille alla kuulus kollokaatsõna *liitreaalsus*, ilu, mille alla kuulus sõna *ilus*, rahandus, mille alla kuulus *suur rahasumma*, käitumisviis, mille alla kuulus *viisakusest isekus*, tunne, mille alla kuulus *üksindus*, videomäng, mille alla kuulus *mäng*, asi, mille alla kuulus *asi* ning poliitiline koosseis, mille alla kuulus *poliitmenüü*.

3.2. Sõna *magus* kollokaatsõnad ja semantilised tüübid

Järgnevalt analüüsisin sõna *magus* kollokaatsõnu ülekantud tähenduses ning nende põhjal moodustatud semantilisi tüüpe, et näha, missuguste nähtuste ja kogemuste kirjeldamiseks sõna enim kasutatakse ning kuidas selle tähendused eri valdkondadesse jaotuvad. Märjendades sõna *magus* tekkis kahel korral olukord, kus polnud võimalik olemasoleva konteksti põhjal kollokaatsõna määrata, kuid need siiski konteksti põhjal liigitusid selgelt võidu kategooria alla. Jaotus *magusa* semantilistesse tüüpidesse on toodud tabelis 2.

Tabel 2. *Magusa* esinemissagedused semantilistes tüüpides

Semantiline tüüp	Esinemiste arv
lõhn	32
võit	26
füüsiline seisund	15
emotsionaalne seisund	9
pakkumine	8
asukoht	6
elu	4
tegevus	4
tunnustus	4
kättemaks	4
maatükk	4
amet	3
rahandus	3

tähtpäev	3
inimene	3
sihtmärk	3
näoilme	2
aeg	2
unistus	2
teema	2
ahvatlus	2
verbaalne väljendus	2
äri	2
vaatepilt	1
raamat	1
rahu	1
värv	1
ettekujutus	1
[mõõte]vahemik	1
võimalus	1
hää	1
kehahooldustoode	1
loodus	1
muusika	1
nimi	1
Üldkokkuvõte	157

Tabelist selgub, et kõige sagedamini kirjeldatakse maitseadjektiiviga *magus* (näide 1) lõhna (32 juhtu). Järgnesid erinevad võidud (26 juhtu, vt näide 2). Esinemissageduselt järgmine oli füüsiline seisund (15 juhtu, vt näide 3). Järgnesid emotsionaalsed seisundid (9 juhtu, vt näide 4) ja pakkumised (8 juhtu, vt näide 5). Viimased suurema sagedusega kategooriad olid asukohad (6 juhtu), elu (4 juhtu), tegevused (4 juhtu), tunnustused (4 juhtu), kättemaks (4 juhtu) ja maatükk (4 juhtu).

(1) *Sivahavva loodustalu aidauks läheb käginal lahti ja tulijale lööb ninna pahvakas **magusat** heinalõhna.*

- (2) *Samas tunnistas ta, et kuigi võit on **magus**, tõi see raske mäng vähemalt talle hulga halle karvu juurde.*
- (3) *See ilus õhtujutt toob ka kõige vallatumale vigurivändale **magusa** une.*
- (4) *Selle **magusa** kõheduse pärast ta seda tööd teebki.*
- (5) ***Magus** pakkumine reisigurmaanidele: vali riik, paki kohvrid ja lenda kuudeks mujale tööle.*

Ülejäänud tüübid olid nii nagu *maitsetu* puhul harvema esinemisega ning piirdusid samuti kuni kolme esinemisjuhuga. Toon need järgnevalt välja eraldi näidetega.

Kolme esinemisjuhuga semantilisi tüüpe oli 5: amet, rahandus, tähtpäev, inimene ja sihtmärk. Ameti kategooriasse kuulusid *amet, juhi töö ja positsioon*. Rahanduse kategooria alla kuulusid *hind, intress ja koefitsient*. Tähtpäeva alla kuulusid *emadepäev, kolmas advent ning taimetoidupäev*. Inimese kategooria alla kuulusid *kutt, ma* ja *Siri* ning sihtmärgi kategooria alla kuulusid *märklaud, plaan* ja *saak*.

Kahe esinemisjuhuga semantilisi tüüpe oli 7: näoilme, aeg, unistus, teema, ahvatlus, sõnad ning äri. Näoilme kategooriasse kuulusid *irve* ja *nägu*, aja kategooriasse kuulusid *aeg* ning *hetk*. Unistuse kategooriasse kuulusid *unelm* ja *unistus*, teema kategooria alla kuulusid *materjal* ja *teema*. Ahvatluse kategooriasse kuulusid *ahnuse nektar* ning *keelatud vili*. Sõnade alla kuulusid *jutt* ja *vale*, äri kategooria alla kuulusid sõnad *riigiettevõtted* ning *äri*.

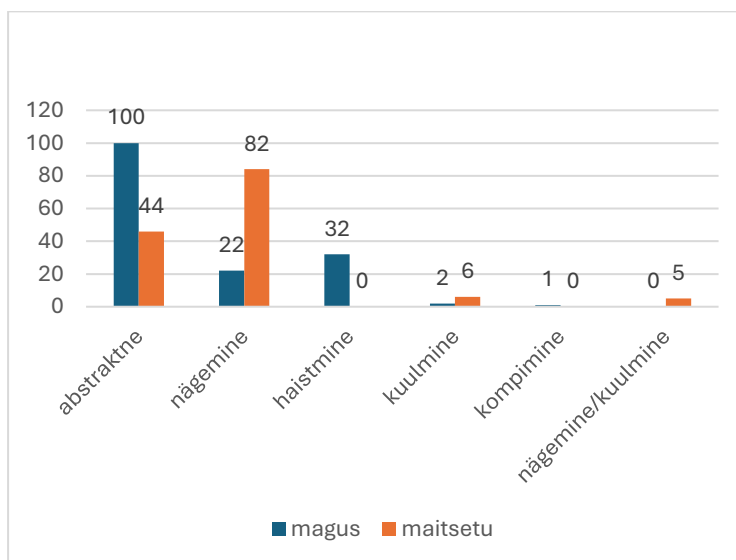
Ühe esinemisjuhuga semantilisi tüüpe oli 12: kategooria vaatepilt, mille alla kuulus sõna *vaatepilt*, raamat, mille alla kuulus (*raamatu*) *lõpp*, rahu, mille alla kuulus *rahu*, värv, mille alla kuulus sõna *punane*, ettekujutus, mille alla kuulus sõna *pildid*, mõõtevahemik, mille alla kuulus *punkt*, võimalus, mille alla kuulus *kommentaarivõimalus*, hääl, mille alla kuulus sõna *hääl*, kehahooldustoode, mille alla kuulus *mandlipiim*, loodus, mille alla kuulus sõna *sügistormid*, muusika, mille alla kuulus sõnapaar *rõõmus muusika* ning nimi, mille alla kuulus sõna *nimi*.

3.3. Magusa ja maitsetu kollokaatsõnade ja semantiliste tüüpide võrdlus

Kahe maitsetüübi semantiliste tüüpide võrdlemisel ilmneb, et sõnade *magus* ja *maitsetu* ülekantud tähenduste sagedasemad kasutusvaldkonnad erinevad selgelt. Sõna *maitsetu* esineb enim riietuse, inimeste, tegevuste, verbaalse väljenduse ja sisustuse kirjeldamisel, samas kui sõna *magus* on kasutusel kõige sagedamini lõhna, võidu, füüsiliste ja emotsionaalsete seisundite ning pakkumiste kirjeldamiseks.

Mõlema sõna puhul esineb siiski ka kattuvaid semantilisi tüüpe, näiteks tegevuse, asukoha ja inimese kirjeldamine, kuid nende esinemissagedus ja roll üldises jaotuses on erinev. Samuti tuleb välja, et *magus* jaotub oma sagedasemates kasutustes rohkem kogemuslike ja situatsiooniliste kategooriate vahel, kuid *maitsetu* jääb pigem konkreetsemate kirjeldusvaldkondade raamidesse.

Kuna töö teoreetilises osas käsitlen ka Vibergi modaalsushierarhiat (1983), koondasin semantilised tüübid seejärel laiematesse meelelistesse kategooriatesse. Kuna neist jäi siiski suur osa seesuguste nähtuste alla, mida ei ole võimalik konkreetselt inimese viie meele vahele jaotada, liigitasin neid eraldi abstraktsetena. Niisugune üldistus võimaldab võrrelda sõnade *magus* ja *maitsetu* tähenduslaienemise suundi ning vaadelda täpsemalt, millistesse tajuvaldkondadesse need ülekantud tähendustes kõige sagedamini kanduvad. Meelelist jaotust on kujutatud järgneval tulpdiagrammil.

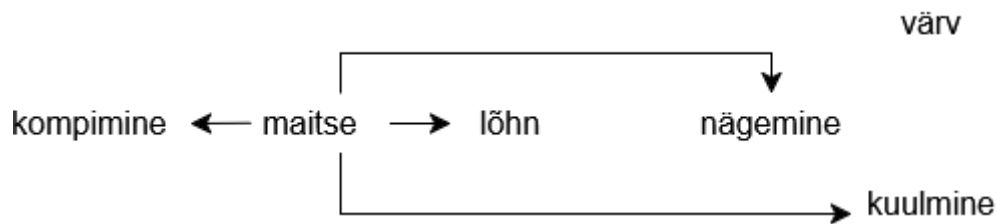

Joonis 2. *Magus* ja *maitsetu* tähenduste laienemine eri meelte järgi.

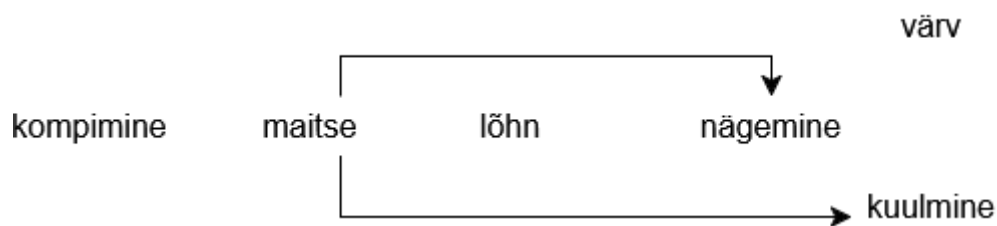
Tulpdiagrammist võib näha, et maitsetesõna *magus* laieneb ülekantud tähendustes enim abstraktsete nähtuste kategooriasse (100 juhtu) ning teine kõige sagedasem kategooria on haistmine (32). Kolmas kategooria, millesse sõna enim laieneb, on nägemine (22). Sõna *maitsetu* esineb aga enim nägemisvaldkonnas (82) ning teisel kohal sageduselt on abstraktsed nähtused (44). Kuulmise ja kompimise valdkonda laienes kumbki sõna vaid mõnel üksikul korral. *Magus* ei laienenud kordagi kompimisvaldkonda, *maitsetu* haistmisvaldkonda ning *magusal* polnud ühtegi juhtumit, kus ta oleks võinud laieneda korraga nägemis- ja kuulmisvaldkonda. Maitsetul oli aga korraga nägemis- ja kuulmisvaldkonda laienemise juhte

6. Näide sellisest juhust: *Kunstikooli rektor Ando Kesküla ütles ETale, et EMT uus telereklaam on liiga pikk, segane, maitsetu ning tehniliselt erakordselt saamatu.*

Kujutasin mõlema sõnaga ilmenud tulemusi ka joonisel, mille tegemisel võtsin eeskju Williamsi (1976) lekseemi metafoorse ülekanne joonisest. Joonis 3 kujutab sõna *magus* tähendusülekanneid teistesse meelevaldkondadesse ning joonis 4 sõna *maitsetu* tähendusülekanneid teistesse meeltesse.

Joonis 3. Sõna *magus* tähendusülekanneid teistesse meeltesse.

Joonis 4. Sõna *maitsetu* tähendusülekanneid teistesse meeltesse.

Seega tuleb välja, et kahe uuritava maitseadjektiivi ülekantud tähendused ei kandu maitsevaldkonnast sugugi samadesse valdkondadesse. Sõna *magus* seostub eeskätt abstraktsete nähtuste ja haistmisvaldkonnaga ning *maitsetu* nägemisvaldkonnaga. See näitab, et sõnaga *magus* kirjeldatakse sagedamini olukordi, seisundeid ja tundeid, sõnaga *maitsetu* aga peamiselt visuaalselt tajutavaid objekte.

3.4. Süntaktiline positsioon

Järgnevalt vaatlen, millistes eri süntaktilistes positsioonides maitsetsõnad *magus* ja *maitsetu* ülekantud tähendustes esinevad. See võimaldab võrrelda, missuguste lauseliikmetena kumbki sõna esineb ja kas või kuidas nende kasutus omavahel erineb. Maitsetsõna *maitsetu* esinemine erinevates süntaktilistes positsioonides on kujutatud tabelis 3.

Tabel 3. Süntaktiliste positsioonide esinemiste arv sõna *maitsetu* puhul

Süntaktiline positsioon	Süntaktiliste positsioonide esinemiste arv
atribuut	68
predikatiiv	64
predikatiivadverbiaal	5
Kokku	137

Tabelist selgub, et sõna *maitsetu* esineb kõige sagedamini atribuudi (68 juhtu) ja predikatiivi (64 juhtu) funktsioonis. Sõna *maitsetu* esinemist atribuudina illustreerib näide 1 ning predikatiivina näide 2. Märkimisväärselt väiksem on aga *maitsetu* esinemissagedus predikatiivadverbiaalina (5 juhtu). Sellise kasutuse kohta käib näide 3.

- (1) *Väga hea ideega lugu, mille “viiega” hindamist ei luba kahjuks pisut **maitsetu** kirjakeel.*
- (2) *Kui sul midagi erilist pole, siis on su kodu **maitsetu**.*
- (3) *Viisakuseta isetus võib selle “sööjatele” tunduda mage ja **maitsetu**.*

Sõna *magus* erinevate süntaktiliste positsioonidena esinemise sagedus on kujutatud järgnevas tabelis.

Tabel 4. Süntaktiliste positsioonide esinemiste arv sõna *magus* puhul

Süntaktiline positsioon	Süntaktiliste positsioonide esinemiste arv
atribuut	119
predikatiiv	33
predikatiivadverbiaal	5
Kokku	157

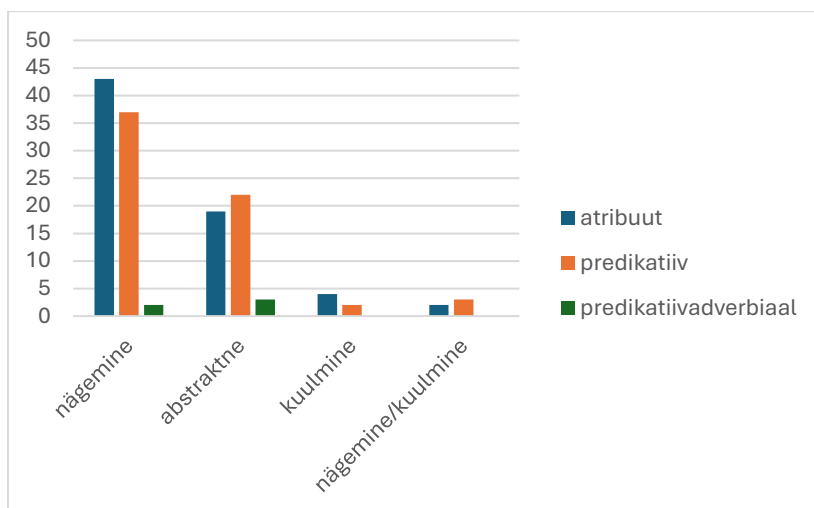
Tabelist selgub, et sõna *magus* esineb ülekaalukalt atribuudi funktsioonis (119 juhtu), mis on ka eeldatav tulemus, kuna see on adjektiivi kõige tavalisem positsioon (vt näide 1). Oluliselt harvem esineb *magus* lauses predikatiivina (33 juhtu). Magusa kasutust predikatiivi rollis illustreerib näide 2. Üksikutel juhtudel esineb *magus* ka predikatiivadverbiaali rollis (5 juhtu) (näide 3).

- (1) *Inimesel on ju hämmastav võime uskuda kõiki **magusaid** valesid.*
- (2) *Kõige parem nipp on siiski sõidud sättida pärastlõunasesse aega, sest pärast söömist on uni eriti **magus**.*
- (3) *Just see kokkulepe teeb armumise ja suhte alguse niivõrd "**magusaks**".*

Edasi analüüsisin, millistes süntaktilistes positsioonides eri semantilistesse tüüpidesse kuuluvad maitsetsõnad esinesid.

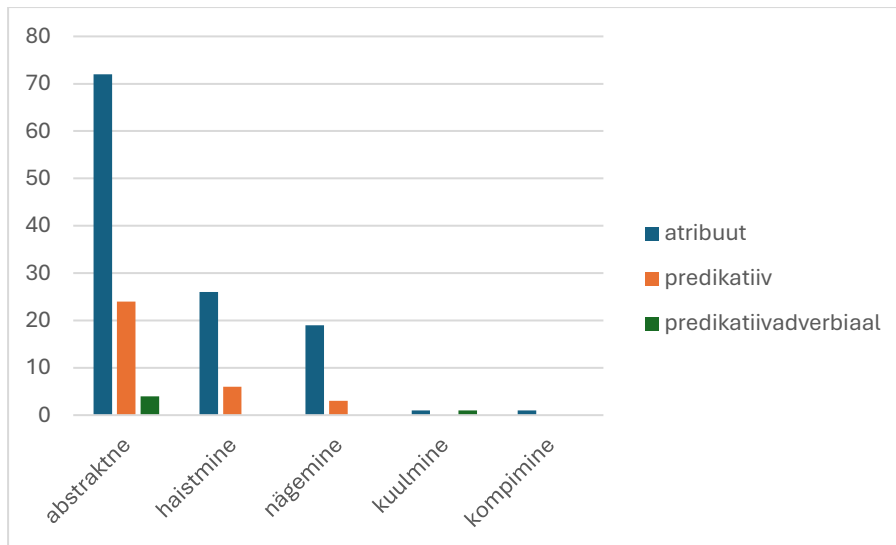
Süntaktilistes positsioonides esinemist võrreldes selgus, et mõlema maitsetsõna puhul on sagedasemad süntaktilised positsioonid atribuut ja predikatiiv, kuid nende omavaheline vahekord erineb. Nimelt esineb sõna *maitsetu* atribuudi ja predikatiivina peaaegu sama palju, mis tuleb esile ka eri semantilistes tüüpides: eri kategooriates on ülekaalus üks või teine. Sõna *magus* puhul on aga atribuudina kasutus selgelt ülekaalus nii üldjaotuses kui ka enamikus semantilistes tüüpides. Predikatiivne kasutus selle kõrval on palju väiksem. Lisades 1 ja 2 esitatud tabelid annavad nende jaotuste kohta täpsema ülevaate. Selgus, et mõlemal sõnal näitab semantiline jaotus üldist süntaktilist jaotust, seega ei saa öelda, et oleks mõni semantiline kategooria, mis seostuks kindla süntaktilise positsiooniga või vastupidi.

Järgmisena analüüsin kahe maitsetsõna esinemist süntaktilistes positsioonides nelja meeleg kategooria põhjal. Selle illustreerimiseks tegin kaks tulpdiaagrammi, millest ilmnevad järgmised tulemused.

Joonis 5. Süntaktiliste positsioonide jaotus meelte kategooriatesse sõna *maitsetu* puhul.

Tulpdiagrammist selgub, et sõna *maitsetu* süntaktiliste positsioonide jaotus eri meelekategooriates on võrdlemisi tasakaalus. Atribuudi ja predikatiivi kasutus on kõigis kategooriates peaaegu tasavägine. Nägemisvaldkonnas, mis on kõige sagedasem meelekategoria, esineb *maitsetu* 43 juhul atribuudina ja 37 juhul predikatiivina. Vaid 2 juhul on sõna predikatiivadverbiaali positsioonis. Abstraktsete nähtuste kategoorias on predikatiivne kasutus sagedasem kui atributiinne, seal esineb *maitsetu* 22 korral predikatiivina ning 19 korral atribuudina. Predikatiivadverbiaalina on sõna abstraktsete nähtuste kategoorias kasutusel 3 korral. Ülejäänud kahes kategoorias on sõna *maitsetu* madala esinemissagedusega, kuid ka seal on näha, et atribuudi ja predikatiivina esinemine on üsna tasakaalus. Kuulmise kategoorias on atribuute 4 ja predikatiive 2, nägemise/kuulmise kategoorias atribuute 2 ja predikatiive 3. Seega on sõna *maitsetu* puhul süntaktiliste positsioonidena esinemise sagedus kategooriate lõikes üsna ühtlane.

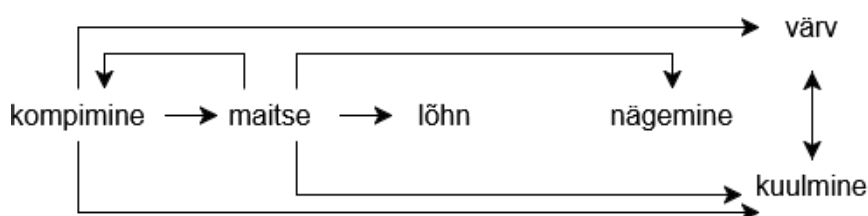
Joonis 6. Süntaktiliste positsioonide jaotus meelte kategooriatesse sõna *magus* puhul.

Diagrammist selgub, et sõna *magus* esineb eri meelekategooriates ülekaalukalt atribuudi funktsioonis. Kõige enam esinenud kategoorias ehk abstraktsetes nähtustes on *magus* kasutusel atribuudina 72 korral, predikatiivina 24 korral ning predikatiivadverbiaalina 4 korral. Haistmisvaldkonnas, mis oli sageduselt teine, esineb sõna atribuudina 26 korral ning predikatiivina vaid 6 korral. Ka nägemise kategoorias on atribuudina esinemine palju sagedasem (19 juhtu) kui predikatiivina (3 juhtu). Kuulmise kategoorias esineb *magus* ühel korral atribuudina ning ühel korral predikatiivadverbiaalina. Kompimise kategooria alla läks vaid üks sõna ning see oli lauses kasutusel atribuudina. Seega on sõna *magus* süntaktiline jaotus eri meelekategooriates selgelt atributiivne ning predikatiivina esineb sõna vaid abstraktsete nähtuste, haistmise ja nägemise kategoorias.

Kahe maitse sõna esinemissagedust eri süntaktilistes positsioonides võrreldes on näha, et nende jaotus erineb selgelt. Sõna *magus* esineb enamikus meelekategooriatest ülekaalukalt atribuudina. Sõna *maitsetu* puhul on aga atribuudi ja predikatiivi vahekord eri kategooriates tasakaalustatum. Seega kasutatakse sõna *magus* rohkem nimisõna täiendava atribuudina, kuid *maitsetu* kasutuse puhul selget ülekaalu ei selgunud ehk see jaotub süntaktiliste positsioonide vahel ühtlasemalt.

4. Järeldused

Uurimuse peamise tulemusena võib vaadata seda, et kaks ühte tajuvaldkonda kuuluvat sõna võivad kasutuselt suuresti erineda. Nimelt laieneb maitse sõna *magus* kõige sagedamini abstraktsete nähtuste kategooriasse, kuid sageduselt teisel ja väga olulisel kohal on sõna kasutus haistmisvaldkonnas. Kuigi sõna kasutus jaotus kõige sagedasemalt erinevate abstraktsete kategooriate vahel, oli meelekategooriatest suurim kandumine haistmisvaldkonda. See annab Vibergi (1983) hierarhia kinnitust, et teistest tajuvaldkondadest kandub maitse sõnavara ülekantud tähenduses madalamale, praegusel juhul lõhna valdkonda. Samas olid meelekategooriatest sageduselt teisel kohal nägemine ning kolmandal kuulmine. Selline ülekanne Vibergi hierarhia (1983) kohaselt aga lubatud ei oleks. Ka Williamsi (1976) joonisega selline ülekanne täpselt ei kattu, mistõttu tegin tema joonise ümber vastavalt sõnade *magus* ja *maitsetu* ülekannetele (vt joonis 5).

Joonis 7. Williamsi skeemi muudetud variant sõnade *magus* ja *maitsetu* tähendusülekannete põhjal.

Sõna *maitsetu* aga seostub enim nägemisvaldkonnaga ning selle sagedasemad kasutusjuhud on seotud riietuse, inimeste, tegevuste ja verbaalsete väljendustega. Oluliselt vähem toimus sõna *maitsetu* puhul ülekannet kuulmise valdkonda ning ühel korral esines ka ülekannet kompimisvaldkonda (vt joonis 5). Seega on *maitsetu* puhul näha hoopis Vibergi (1983) teooriaga vastandumist, kuna viimane välistas hierarhiliselt madalamal asuvate sõnade kandumist kõrgemale ning maitsevaldkonnast nägemisvaldkonda kandumisel on tegu just sellega. Sõna *maitsetu* tugev seostumine nägemisvaldkonnaga viitab nii nagu Williams (1976) nentis sellele, et tegelik keelekasutus ei järgi alati täielikult varasemates käsitlustes esitatud tüüpilisi suundi. Seetõttu tulekski hierarhiat, nagu varem mainitud, tõlgendada pigem üldiste tendentsidena kui rangete reeglitenä.

Tulemused viitavad ka sellele, et maitse sõnad ei väljenda keeles ainult meelelisi omadusi, vaid on sageli ka hinnangulise sisuga. *Magus* seostub uuritud materjalis sagedamini meeldivate, ihaldusväärsete või positiivsete nähtustega, nagu lõhn, võit ja tunnustus, samas kui *maitsetu* seostub valdavalt negatiivsete kogemuste või nähtustega. Uurimuses käsitletud

materjalis leiduva kasutuskonteksti põhjal saab seega eeldada, et sõnal *maitsetu* on ülekantud tähenduses pigem negatiivne alatoon. Seda oletust aga ei olnud käesoleva töö raames võimalik põhjalikumalt tõestada või kontrollida, kuna uurimuse maht ei võimaldanud eraldi analüüsida kõigi kasutusjuhtude kindlat emotsionaalset valentsi.

Kahe sõna vahel ilmnes erinevusi ka sõnade süntaktilises käitumises. *Magus* esineb ülekantud tähendustes valdavalt atribuudina, samas kui *maitsetu* jaotub atribuudi ja predikatiivi vahel oluliselt võrdsemalt. See viitab sellele, et *magus* toimib sagedamini nimisõna täpsustava omadussõnana, mis on eeldatavasti omadussõna peamine ülesanne. *Maitsetu* aga kannab sagedamini otsesemat hinnangut. Ka süntaktilise jaotuse põhjal on näha, et kuigi sõnad kuuluvad sama tajuvaldkonna alla, ei pruugi nad keelekasutuses käituda samamoodi.

Käesoleva töö piiratud mahu tõttu ei olnud võimalik maitsetsõnadele omistatud tundetoone põhjalikumalt eraldi analüüsida, kuid saadud tulemused ja varasemad uurimused annavad alust pidada eesti keele maitsetsõnade hinnangulisust oluliseks uurimissuunaks ning seetõttu võiks seda edasises teadustöös kindlasti põhjalikumalt käsitleda.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö eesmärk oli uurida maitsetsõnade *magus* ja *maitsetu* polüseemiat, täpsemalt seda, millistes tähendustes neid sõnu kasutatakse ja milliste sõnadega nad koos esinevad. Täpsemalt keskendus uurimus sellele, kuidas nende kahe maitsetsõna tähendus laieneb otsesest maitsevaldkonnast muudesse valdkondadesse ja kuidas nende kasutus varieerub. Uurimus on korpuspõhine ja toetub Sketch Engine'i (Kilgarriff jt 2004) kaudu kogutud 2023. aasta Eesti keele ühendkorpuse (Koppel jt 2023) andmetele. Kummagi sõnaga võeti 500-lauseline juhuvalim, mille põhjal märgendati kasutusjuhud otsesteks ja kaudseteks tähendusteks, eristati mitteadjektiivsed kasutused, määrati kollokaatsõna, semantilised tüübid ning süntaktilised positsioonid.

Analüüsi tulemusena selgus, et mõlema sõna puhul esines otsest tähendust sagedamini kui ülekantud tähendust ning ligikaudu kolmandik mõlema sõna valimist olid ülekantud tähendused. Kuigi mõlemat sõna esines otseses ja ülekantud tähenduses umbes sama palju, ilmnis nende ülekantud tähenduses kasutuses selge erinevus. Nimelt esines sõna *magus* kõige sagedamini lõhna, võidu, füüsilise seisundi, emotsionaalse seisundi ja pakkumiste kirjeldamisel, kuid sõna *maitsetu* kasutati enim riietuse, inimeste, tegevuse, verbaalsete väljenduste ja sisustuse kirjeldamiseks. Seega näitas uurimus, et ühe ja sama tajuvaldkonna sõnad võivad kanduda väga erinevatesse valdkondadesse.

Semantiliste tüüpide liitmisel laiematesse meelekategoriatessse tuli välja, et *magus* laieneb kõige sagedamini abstraktsete nähtuste ja haistmise kategooriasse. *Maitsetu* aga seostub enim nägemisvaldkonnaga ning alles seejärel abstraktsete nähtustega. See näitab, et sõna *magus* seostub ülekantud tähenduses enim lõhna ja abstraktsete kogemustega, *maitsetu* aga on tugevamalt seotud visuaalselt tajutavate nähtuste kirjeldamisega.

Süntaktilise positsiooni analüüsist tuli samuti välja erinevus kahe sõna vahel. Kui *magus* esineb ülekantud tähendustes valdavalt atribuudina, siis *maitsetu* jaotub atribuudi ja predikatiivi vahel tasakaalustatumalt. Kokkuvõttes näitas töö, et kuigi mõlemad uuritud sõnad kuuluvad maitsevaldkonda, erinevad nende tähenduslaienemised ja kasutusmustrid selgelt.

Kirjandus

- Adam Kilgarriff, Pavel Rychlý, Pavel Smrž, David Tugwell. The Sketch Engine. *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*: 105-116, 2004.
<http://www.sketchengine.eu>
- Geeraerts, Dirk. 2010. *Theories of lexical semantics* (Oxford Linguistics). Oxford: Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198700302.001.0001>.
- Hennoste, Tiit. 2002. Keelekasutuse uurimine. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 48. 217–262.
- Kaasik, Ly. 2017. Eesti keele sünesteetiliste metafooride vastuvõetavus 6., 9. ja 12. klassi õpilaste seas. TÜ magistritöö. Tartu.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 2011. *Metaphors we live by: with a new afterword*. 6. print. Chicago, Ill.: Univ. of Chicago Press.
- Langemets, Margit. 2010. *Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Langemets, Margit. 2021. Homonüümid - EKI teatmik.
<https://teatmik.eki.ee/teatmik/homonuupid/>. (Vaadatud 05.03.2026).
- Pajusalu, Renate. 2009. *Sõna ja tähendus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pilvik, Maarja-Liisa, Kadri Muischnek, Liina Lindström, Ann Veismann, Jane Padrik, Eleri Aedmaa, Jelena Kallas, jt. 2026. *Korpused lingvistilises uurimistöös*. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Proos, Mariann. 2014. Eesti keele tajuverbi *nägema* polüseemia sorteerimiskatse põhjal. TÜ bakalaureusetöö. Tartu. <http://hdl.handle.net/10062/43908>.
- Sandford, Jodi L. 2019. Taste and sight: A corpus analysis of English adjective-noun constructions. University of Perugia.
<https://doi.org/https://doi.org/10.29162/jez.2019.8>.
- Sutrop, Urmas. 1998. Eesti keele maitse nimetustest. *Keel ja Kirjandus* (7). 446–458.
- Zurbuchen, Karin. 2023. Kuidas maitseb? Eesti ja saksa aktiivse maitse sõnavara empiiriline uurimus. *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja* (33). 265–302.
<https://doi.org/10.5128/LV33.09>.
- Tenjes, Silvi. 2010. *Semantika*. Tartu Ülikooli Kirjastus.
<https://dSPACE.ut.ee/server/api/core/bitstreams/ad9e5f3b-91ac-4efa-a655-f95b77dd3eb8/content>. (Vaadatud 06.03.2026).

- Tuulik, Maria. 2022. *Adjektiivide süstemaatiline poliüseemia eesti keeles tajujadjektiivide näitel*. <http://hdl.handle.net/10062/88119>. (Vaadatud 15.11.2025).
- Vainik, Ene. 2018. Emotion Meets Taste: Taste-Motivated Emotion Terms in Estonian. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 71. 129–154. <https://doi.org/10.7592/FEJF2018.71.vainik>.
- Viberg, Åke. 1983. The verbs of perception: a typological study. *Linguistics* 21(1). 123–162. <https://doi.org/10.1515/ling.1983.21.1.123>.
- Williams, Joseph M. 1976. Synaesthetic adjectives: A possible law of semantic change. *Language* 52(2). 461–478. <https://doi.org/10.2307/412571>.
- Winter, Bodo. 2016. Taste and smell words form an affectively loaded and emotionally flexible part of the English lexicon. *Language, Cognition and Neuroscience*, 31. 975–988. <https://doi.org/10.1080/23273798.2016.1193619>.

The Polysemy of The Taste Words *Magus* and *Maitsetu*. Summary

This Bachelor's thesis examines the polysemy of the Estonian taste words *magus* 'sweet' and *maitsetu* 'tasteless'. The aim of this study was to analyse their meanings, metaphorical uses, collocates and semantic transfers beyond the domain of taste. The study is based on the 2023 Estonian National Corpus (Koppel jt 2023) accessed through Sketch Engine (Kilgarriff jt 2004). A random sample of 500 concordance lines was collected for each of the words and manually annotated for literal and metaphorical meaning, collocates, semantic types and syntactic position.

The results show that literal meaning is more frequent than figurative meaning for both words. However, their figurative uses differ clearly. *Magus* most frequently occurs with collocates referring to smell, victory, physical state, emotional state and offers. *Maitsetu*, by contrast, most often describes clothing, people, activities, verbal expression and interior design. When the semantic types were grouped into broader sensory categories, it appeared that *magus* is most often associated with smell and abstract concepts, whereas *maitsetu* is linked mainly to vision.

The syntactic analysis also revealed a difference between the two words. *Magus* occurs predominantly in attribute position, while *maitsetu* is distributed more evenly between attribute and predicative uses. The study shows that even the two adjectives belonging to the same sensory domain may develop considerably different polysemous structures and usage patterns in language.

Lisa 1. Sõna *maitsetu* süntaktiliste positsioonide sagedus semantilistes tüüpides

Semantiline tüüp	Atribuut	Predikatiiv	Predikatiivadverbiaal	Kokku
riietus	10	8	1	19
inimene	4	12		16
tegevus	2	12	1	15
verbaalne väljendus	9	3		12
sisustus	6	6		12
ehitis	6	2		8
film	5	1		6
huumor	4	2		6
muusika	4	2		6
reklaam	2	3		5
kirjutis	1	3		4
auto	3			3
asukoht	3			3
rajatis	1	2		3
kujutis	3			3
rahvas	1	1		2
stiil	1			1
silt, nimi	1	1		2
teema	1	1		2
kingitus		2		2
videomäng			1	1
käitumisviis			1	1
ilu		1		1
tunne	1			1
asi			1	1
liitreaalsus		1		1
poliitiline koosseis		1		1
Kokku	68	64	5	137

Lisa 2. Sõna *magus* süntaktiliste positsioonide sagedus semantilistes tüüpides

Semantiline tüüp	Atribuut	Predikatiiv	Predikatiivadverbiaal	Kokku
lõhn	26	6		32
võit	19	6	1	26
füüsiline seisund	9	6		15
emotsionaalne seisund	4	3	2	9
pakkumine	8			8
asukoht	6			6
tegevus	3	1		4
kättemaks	3	1		4
tunnustus	3	1		4
elu	2	1	1	4
maatükk	4			4
sihtmärk	3			3
inimene		3		3
tähtpäev	2	1		3
amet	2	1		3
rahandus	2	1		3
verbaalne väljendus	2			2
äri	2			2
teema	2			2
näoilme	2			2
unistus	2			2
aeg	2			2
ahvatlus	1	1		2
kehaholdustoode	1			1
rahu		1		1
värv	1			1
[mõõte]vahemik	1			1
hääli	1			1

nimi	1			1
vaatepilt	1			1
loodus	1			1
võimalus	1			1
ettekujutus	1			1
raamat	1			1
muusika			1	1
Kokku	119	33	5	157

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kirkke Jagomäe,

1) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Maitsetõnade *magus* ja *maitsetu* polüseemia“, mille juhendaja on Ann Veismann, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2) annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3) olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4) kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

20.05.2026